

A világ nyelvi, tudományos és kultúrképe mint a második valóság komponensei*

A világ nyelvi képe mint a szemantikai kutatások tárgya c. cikkünkben áttekintést adtunk a szóban forgó fogalom definícióiról és koncepcióiról, amelyeknek értelmében a nyelv tartalmazza a világ észlelésének azt a meghatározott módját, amely az objektív valóság tartalmi struktúráinak a felfedezésére irányul. Az ezen problematikával foglalkozó tudósok (Humboldtától kezdve a mai kognitivistákig) azt a nézetet vallják, hogy a nyelv ráerőlteti a használóra saját kategóriáit, struktúráit, és ily módon determinálja az emberi gondolkodást, a *világnézet* kialakítását. Ezt a tézist, mint köztudott, Wittgenstein a következő módon fogalmazta meg: *a nyelvem határai egyben a világom határai is*. Tehát ebben az értelemben a valóság csak a nyelvnek köszönhetően adott az ember számára, és csak a nyelven, valamint a nyelvhasználókon keresztül észlelhető, tapasztalható. Így, az objektív valóság a megismerés határain kívülre esik, mivel csak a nyelv által alkotott világ létezik, és az ember nem lépheti át „a nyelv határait”, mert mögöttük már semmi sem létezik. Ilyen posztulátum elfogadása természetesen megfelelően determinálja a nyelvi szemantika leírását is, mert a nyelvi jeleket csak a fogalmakra vagy a tapasztalatra, nem pedig a valóságra vonatkoztatja. Ez a nézet azonban, úgy tűnik, túl nagy szerepet tulajdonít magának a nyelvnek, és indokolatlanul ignorálja az emberi észnek, az ember aktív szerepének a jelentőségét. Nyilvánvaló, hogy nemcsak a nyelvnek van vitathatatlan szerepe a valóság megismerésében, hanem egyidejűleg az embernek is, aki ezt a valóságot tapasztalja, észleli, információt szerez róla (Bańcerowski 1998: 270–7). Ha a megismerési aktus kizárólag csak a nyelvi jelek közvetítésével történne, akkor nem rendelkeznénk semmilyen kritériummal arra vonatkozóan, hogy megállapítsuk, vajon a megismerésünk és a jelentéshasználatunk valóban az objektív valóságra vonatkozik-e, vagy csak az általunk létrehozott konstruktum. Továbbá azt is jelentené, hogy az adott jelrendszer foglyai vagyunk, nincs lehetőségünk kilépni belőle és ellenőrizni azt, mivel minden ellenőrzés újabb jelrendszer, azaz a metajelrendszer megalkotását igényelné. Ez viszont még inkább eltávolítana bennünket a valóságtól.

Az objektív valóság létezésének ignorálása lehetetlenné tenné a nyelvi kommunikációt is, mivel az adott nyelv használóinak nem lenne közös viszonyítási alapjuk. Ugyanez a megállapítás még fokozottabb mértékben vonatkozik a különböző nyelvekre és kultúrákra. Ha így lenne, akkor nem tudnánk például az egyik nyelvről a másikra fordítani. Tehát az a véleményünk, hogy minden természetes nyelv saját módja szerint interpretálja az objektívan létező világot, amely, egyébként, az ember megjelenése előtt is létezett. Így a *világ nyelvi képe* (= VNyK) nem más, mint azok által a nyelvhasználók által tapasztalt objektívan létező valóságnak a képe, akik hasonló tapasztalatokkal rendelkeznek, és hasonló értékeket vallanak. A VNyK-t a valóságról szóló tudásfajtaként is értelmezhetjük, amely egyidejűleg a tudás hordozóját is feltételezi. Ez pedig nem más, mint az ember mentális információs térképe, azaz a világról megalkotott belső (alanyi) képe, amelynek a nyelv az integráns részét képezi, s mivel ez a kép csak a nyelvben létezhet, benne van kódolva és rögzítve a nem lineáris fogalmi struktúra formájában (Bańcerowski i. m.). Ez a világkép nem tudományos, hanem naiv, mindennapi, szubjektív kép.

A nyelvi kategóriák (mind a grammatikai, mind pedig a szemantikai kategóriák) a tárgyi valóságra vonatkozó empirikus megfigyeléseket tükrözik, amelyeket az adott kommunikációs közös-

* OTKA (T 046732 NYE) támogatásával készült

ség absztrahált, általánosított, formalizált és kodifikált, tehát a világ struktúráit (megismerendő tartalom) nyelvi struktúrákká alakította át a rá jellemző *világnézetnek* megfelelően. A VNyK mint az adott természetes nyelvben kifejlődött kategóriarendszernek a szókinszben és a mondattanban megnyilvánuló szemantikai struktúráknak az összessége azt mutatja, hogy az adott nyelvközösség által tapasztalt, átélt és elképzelt valóság milyen módon rögzült a természetes nyelvben (Gipper-Schwarz 1962: 174).

A nyelvben megnyilvánuló *világnézet*, amely az adott kultúrának integráns része, tartalmazza az axiológiai-ideológiai aspektusokat is. Ha elfogadjuk azt, hogy a nyelv – az ideológiákhoz hasonlóan – bizonyos meggyőződéseknak, beállítódásoknak, értékeléseknek, értékeknek, normáknak, minősítéseknek, az adott társadalmi csoport(ok) érdekeit megjelenítő jelszavaknak, céloknak, cselekvési programoknak a kifejezője, amely a megfelelő magatartásokkal és cselekvési normákkal párosulva egy meghatározott víziót is jelent a valóságról, akkor jogosan beszélhetünk a *világ ideológiai képéről* is (= VIK) (Gipper 1978: 164; Anusiewicz 1994: 28).

Az *általános világ képe*, amelynek a VNyK az integráns részét alkotja, mint az adott kommunikációs közösségnek a kollektív konstruktuma, az *első (objektív, fizikális) valósághoz* képest *második valóságot* jelent. Ez azt jelenti, hogy az *első valóság* alapjául szolgál a *második valóság* létrejöttének, amely a különféle szemiotikai jelenségekben, többek között a nyelvi szövegekben, közlésekben stb. manifesztálódik. Ebben az értelemben a *második valóság* az *elsőnek* a *metaképe*, mivel ezt a valóságot az ember alkotta meg saját *világnézete* szerint, és amely soha sem tükrözheti az első valóság izomorf és teljes képét.

A *második valóság* tartalmazza a *világ nyelvi, tudományos és kultúrképét* is. A természetes nyelv a *világ képét* saját szabályrendszere szerint alakítja. A világ tudományos (= VTK) és kultúrképe (= VKK) csak akkor jöhet létre, ha már kialakult a VNyK, azaz: ha már elsajátítottunk valamilyen nyelvet. Ez azt jelenti, hogy a nyelv az emberi intellektus által létrehozott bármilyen konstruktumhoz viszonyítva elsődleges és alapvető, de ezzel egyidejűleg lehetővé teszi, hogy rá rakódhassanak a világ megismerésével kapcsolatos különféle más jelenségek is, amelyek a világ alanyi interpretációjára vonatkoznak.

A *második valóság* szerkezetéért a VKK felel, mint az a rendszer, amely a világkép minden komponensét az adott kultúrában lokalizálja. A VKK a VIK-n kívül magában foglalja a más rendszerek által létrehozott konstruktumokat is (pl. a mimika, a gesztikuláció, a viselkedési formák stb.), valamint a globális világképnek a tudományos, vallási, művészeti (benne az irodalmi), politikai, tömegtájékoztatói, gazdasági és más komponensét is. A VKK, amelynek a legfontosabb elemét a nyelv képezi, olyan konstruktum, amely biztosítja és szabályozza a nyelvi szövegek létrejöttét és funkcionálását, valamint más jelrendszereknek a manifesztációját is. Érdemes megjegyezni, hogy a *világ képének* igen fontos elemét a vallási komponens képezi. Itt nemcsak a valamilyen vallásban rögzült világképről van szó, amely az adott vallás kanonikus szövegeiben és intézményeiben nyilvánul meg, hanem olyan komponensekről is, amelyek a VKK-n belül vallásilag jelöltek, és ennek megfelelően szemantizálják az adott vallásból származó különféle elemeket. A vallási világkép ebben a perspektívában élő kövületnek értelmezhető, amely a kultúrának nem a mai, hanem már régen elmúlt (történeti) állapotát tükrözi, mégis fontos szabályzóként hathat a mai kultúrendszerre is, és így benne jelentős szerepet tölthet be.

A VTK-ról beszélve érdemes megjegyezni, hogy a „tudományos” jelzőt nem kell szó szerint érteni, legalábbis két okból. Először is ez a jelző a tudomány mai értelmezését jelenti, amelynek a terjedelmét, ugyanúgy, mint a múltban, most is kijelölhetik az olyan tényezők is, mint például vallási, mágius, világnézeti, filozófiai stb. Másodszor pedig a kollektív szimbólum fajtájáról is szó van, amelynek értelmében nem fontos az, hogy valamilyen eredmény tényleg tudományos-e vagy sem, hanem elégséges az, hogy annak tartjuk. Mindenesetre itt olyan megállapításokról és relációkról kell beszélnünk, amelyek összhangot teremtenek a *világkép* és az *első valóság* között. A VTK a rendeltetésének megfelelően dönt arról: minek a reprezentációja jelenhet meg jogosan a mi világképünk-

ben, és minek a megjelenése tilos, vagy csak metaforának, vagy babonának minősíthető. A VNyK-val összhangban azt mondjuk például, hogy „*a nap felkel*”. Elvileg a kultúra minden résztvevője érti ezt a mondatot, mint metaforát, amelyről – a VTK ismerete alapján – tudja, hogy ez nem felel meg a valóságnak, mivel valójában a Föld forog a Nap körül és nem fordítva. Ebben az esetben olyan nyelvi formuláról van szó, amely nyilvánvalóan sokkal régebbi tapasztalatot tükröz, mint a VTK-ban leképeződött tudományos megismerés, ennek ellenére a továbbiakban is használjuk ezt a kifejezést a mindennapi kommunikációban valószínűleg azért, mert a VTK-nak olyan területét érinti, amelynek jelentéktelen szerepe van az adott kultúra megnyilvánulásaiban.

A VTK biztosítja a VNyK-n és a VKK-n belül végbemenő változásokat és átrendezi mind a kettőnek a terjedelmét, valamint a belső taxonómiáját, amennyiben ez különféle okok miatt indokolt és megengedhető. A VTK annak ellenére, hogy szabályzó státusszal rendelkezik, különféle okok miatt nem mindig juthat érvényre. Például a genetikai kutatások eredményei csak igen minimális mértékben változtathatják meg a VKK-t. Hasonló módon történik az egynemű házasságok vagy az abortusz esetében is – itt az egyes kultúrákban különféle nézetek, beállítódások jutnak kifejezésre. Ezzel kapcsolatban felvetődhet a kérdés: mi az, ami elősegíti ezekben a különféle nézeteknek, beállítódásoknak a legitímálását? A válasz a következő lehet: az adott jelenlegi *világképnek* (és ebben a VTK-nak is) a megnyilvánulásai. Tehát a VTK csak a segítőeszköz szerepét töltheti be, a döntéshozatal a VKK-ra és az egyes szubkultúrára hárul (egyes szubkultúrák akceptálják a genetikai kutatásokat, mások pedig nem). Úgy tűnik, hogy a VTK-nak csak közvetítő, szabályozó, irányt mutató stb. jellege van, a domináló szerepet a VNyK és a VKK játssza.

A *második valóság* értelmezésünkben a belső (implicit) emberi testben zárt és az ember tulajdonát képező olyan tudásfajta jelenti, amely az *első valóság* hatására jött létre. Ez a szintagmatikus és a paradigmatisz tengely körül szerveződő kategóriarendszer, hierarchikusan rendezett általános kognitív struktúra. A klasszifikációs mechanizmus többlépcsős jellegű, és különböző absztrakciószinteket tételez fel. Minél nagyobb az elvonatkoztatás, annál magasabb az absztrakció foka. Minden magasabb absztrakciószint általánosítja az alacsonyabb szintek információit (Bańcerowski 2000: 352–61). A *második valóságban* létrejöhetnek saját mentális objektumok, új információk is, mivel önálló, az *első valóságtól* viszonylag elszakított, autonóm létet alkot. Az úgynevezett alkotó gondolkodás, azaz logikai osztályozás eredményeképpen, amely viszonylag független az objektív valóságtól, olyan kategóriák és struktúrák is létrejöhetnek, amelyek az esetek többségében a legmagasabb absztrakciós szintű osztályokhoz tartoznak, és amelyek egy részének nincsenek reprezentánsai az *első valóságban*. Ezen kívül a nyelvi diskurzusok is módosíthatják, illetve meg is változtathatják a *második valóság* terjedelmét, belső taxonómiáját. A *világkép* funkcionálásának a megnyilvánulásait a társadalmi rendszer határozhatja meg, tekintettel a szervezetségi állapotára, társadalmi formájára és az általa létrehozott intézményeinek stb. a jellegére, de működését csak az adott kultúra rendszerén belül valósíthatja meg. A társadalmi rendszer megsabhatja azt, hogy mi megengedhető és mi nem engedhető meg az adott rendszer szempontjából, de a kultúrrendszer meg is másíthatja a társadalmi rendszerben született döntéseket. A társadalmi és a kultúrrendszer kölcsönösen hat egymásra, és kölcsönösen feltételezi egymást a *világkép* közvetítésével. Érdemes megjegyezni, hogy a diskurzusokban különböző világképek funkcionálhatnak, amelyeket a társadalmi rendszer, konkrétan a különféle szubkultúrák hoznak létre. Ezek a világképek csak részben lehetnek kompatibilisek egymással, ezért szükség van az adott kultúrában kialakult általános világképre is. A diskurzusok hathatnak egymásra (pl. a szaknyelvi diskurzusok segítségével), de a bennük megnyilvánuló világképek között ez a közvetlen hatás már nem érvényesülhet.

A kultúrát axiológiai szempontból az értékek halmazaként szokás tekinteni. Beszélhetünk itt a valóság látásának a kultúrájáról, azaz a valóságot alkotó egzisztenciális tények felfogásainak az együtteséről, e tények értelmezéséről és különféle változatban történő kifejezéséről (pl. művészi [irodalmi, zenei, képzőművészeti], filozófiai, teológiai). Az így felfogott kultúra tartalmazza az értékek és a normák rendszerét, a hitvilágot, a társadalmilag elfogadott viselkedési mintákat és azoknak

az alkotásait. Ebben az értelemben a nyelv a kultúra alkotása, amely hatással van a világnézetre és a vele kapcsolatos értékrendszerre is.

Fontos választ adni arra a kérdésre, hogy a nyelv milyen gondolkodási formákat, tapasztalatfajtákat, az értékek, valamint a minősítések milyen formáit stb. tartalmazza, és hogy néz ki mindaz, ami a nyelvben rögzült, és a világ emberi vízióját, azaz az adott nyelvet használó kommunikációs közösségnek a világvízióját tartalmazza. A nyelv az adott közösség kultúrachívuma, mivel a benne rögzült régi szokások, normák, viselkedési minták, az értékrend és az axiológiai rendszer, valamint a sajátos világnézet, nem változik olyan gyorsan, mint a társadalmi vagy a kultúrstruktúrák. Ebben az értelemben beszélhetünk a nyelv sajátos kulturális konzervativizmusáról is.

A nyelv kultúrfunkciói közül a legfontosabb talán a *megismerési funkció*, amely az emberi megismerés eredményeinek és azok minősítésének az objektívizálását szolgálja. Ezen kívül a nyelv több más kultúrfunkciót is betölt, például: *szimbolikus funkció*t, amely a valóság szimbolikus és metaforikus felfogásán alapul; *kumulatív (akumulatív)* és vele együtt a *megnevezési funkció*t, amelyek az emberi – társadalmi tapasztalat, az értékrend és az objektumok minősítésére, valamint a nyelv segítségével történő rögzítésére (megnevezésére) vonatkoznak; *nemzeti funkció*t – elkülöníti és konszolidálja valamelyik kommunikációs közösséget (pl.: a nemzetet, törzset stb.); *meggyőzősi (perszvázíós) funkció*t, amely a nyelvi szövegek olyan jellegű szerkesztésére vonatkozik, amely képes hatást gyakorolni az információvevőre és kialakítani benne a megfelelő magatartást. Ez a funkció igen fontos, mivel a nyelv és a nyelvi szövegek az adott kultúrában történő funkcionálásával függ össze, és olyan kérdéseket érint, mint például: az igazság, a hazugság, az igazságosság stb. Ez a nyelv etikus, illetve etikátlan használatáról is szól (pl. a manipuláció, a becsapás, a zsarolás, a megfélemlítés, a pletyka stb.). Ezért ez a funkció a legfontosabb érdeklődési területe a nyelvészeti pragmatikának és stilisztikának. A nyelv következő kultúrfunkciója a *performatív funkció*, amely a valóság új területének és új tényeinek kreálására vonatkozik, elsősorban a nem anyagi szférában (pl. jogi, szokásbeli stb.). A performatív funkcióhoz közel áll a *mágikus funkció*. Általában ez a funkció túlközi a nyelv és a nyelvi szerkezetek hatását mind az anyagi, mind pedig a pszichikai, illetve tudatbeli valóságra a szándékolt célok elérése céljából (pl. megszervezni a hatalmat valaki(k)/valami fölött, legyőzni, ártalmatlanná tenni valakit/valamit, megváltoztatni valamit stb.). Ebben a kontextusban meg kell említeni a *pragmatikai funkciókat* is. Minden pragmatikai funkció az információadónak a közlés tartalmához vagy az információvevőhöz való viszonyát fejezi ki (Awdziejew 1983: 53). A szakirodalomban a *modális, emotív és az illokúciós pragmatikai funkció*ról is szó esik.

Egyet lehet érteni Weisgerberrel (1951/52: 6), hogy a *naív nyelvi realizmus* a nyelv fogalmát tulajdonképpen a kifejezési és kommunikációs eszközökre szűkíti. Látnunk kell, hogy a nyelv ilyen értelmezése, amely elsősorban az olyan logikai és az empirikus neopozitivizmusból eredő formalista és szcientista kutatási magatartásra jellemző, mint a strukturalizmus, deskriptivizmus, generativizmus és transzformacionizmus, manapság már a megismerés szempontjából természetlennek bizonyul és nem tartható fenn, mivel a nyelvet nem lehet elszakítani az embertől, mert elveszíti létezésének a lényegét. Az emberi nyelv olyan jelenség, amely integrálja a megismerési-relációs, volitív stb. aspektusokat, és a legteljesebb képet adja az emberről és sajátosságairól, amelyekre a szcientizmus kutatási módszerei nem terjednek ki, mivel metodológiájában kizárólag csak a matematikai és a természettudományok módszereit tekinti mintának minden tudományos tudás megalkotása számára (Krapiec 1985: 46). A nyelvi tények nem fizikális típusú tények. A nyelvi jelenségeket különböző szempontok alapján vizsgálhatjuk, de nem tárgyi módszerekkel, mint ahogy például a természettudományokban a fizikai objektumokat vizsgálják. A nyelvi tények alanyi jellege meghatározza az emberi nyelv lényegét. A természettudományok kutatásait tárgyi mintázat szerint folytatják. És tulajdonképpen ez az alapvető különbség a humán tudományok és a természettudományok között.

A *második valóság* létrejötte és funkcionálása, ahogy már feljebb hangsúlyoztuk, nem lenne lehetséges a nyelv részvétele nélkül. Az ember receptorain (csatornáin: vizuális, auditív, taktilis,

olfaktív, gusztatív) keresztül megszerzett, feldolgozott, kategorizált és konceptualizált információt csak a nyelv segítségével rögzítheti és tárolhatja a memóriájában. A nyelv, mint kódolási mechanizmus, programjának megfelelően minden mentális objektumhoz megfelelő nevet (kódot) rendel hozzá. (Ugyanúgy, ahogy a komputeres technikában minden dokumentumot el kell nevezni, mert ellenkező esetben nem találjuk meg, nem tudjuk használni.) Ebben nyilvánul meg a nyelv *megnevezési funkciója*. A nyelvi megjelölés (megnevezés) nélkül az információ kategorizálása, konceptualizálása, tárolása és a nyelvi kommunikációs folyamatban történő előhívása, igénybevétele (használat) nem lenne lehetséges, mert nem is tudnánk, mit akarunk előhívni és jelezni a kommunikációs partnerünknek. E nélkül a nyelvi megjelölés nélkül a gondolkodás sem lenne lehetséges, mivel képtelenek lennénk operálni a *második valóságot* képező információs készlettel. A kommunikációs folyamatban nem az információ átadása, befogadása megy végbe, hanem az információ rekonstruálása a vevő által a metanyelvi struktúrák segítségével. Az információt nem lehet átadni, továbbítani, mert hogyan? Az információadó az adott jel (név) kiejtésével csak jelzi a vevő felé, hogy e jel által jelölt információ (tudásfragmentum, kognitív tartomány, domén) birtokában van, és ha a vevőnek ilyenje nincsen, és akarja, hogy neki is meglegyen, akkor igénybe kell vennie a metalexikon eszköztárát, hogy segítségével rekonstruálni és magában megalkotni tudja a szóban forgó információt. Ilyenkor a metanyelvi kifejezések közlésével, például: *mi az?, hogy néz ki?, mire hasonlít?, mire való?, hol található meg?, mit lehet vele csinálni?, magyarázza el nekem egyszerűen (magyarul)!, rajzolja le nekem!* stb. kéri a segítséget az adótól, hogy az adó is hasonló kifejezések használatával rávezesse őt, segítse őt abban, hogy ő is (a vevő), az általa ismert információk alapján létrehozassa magában (memóriájában) azt a tudásfragmentumot, amellyel eddig nem rendelkezett. Ezzel kapcsolatban feltehetjük a kérdést, hogy miért van például az, hogy a hallgatónak tartott előadás közben állandóan magyarázunk, lehetőleg egyszerű kifejezések, azaz a metanyelvi kommentár igénybevételével igyekszünk rávezetni, segíteni őket abban, hogy képesek legyenek rekonstruálni, saját magukban megalkotni, felépíteni a nekik szánt tudást. És ha ez megtörtént, akkor memóriájukban új információ rögzült, amelyet ők is tudnak hasonló módon használni. Előfordulhat olyan helyzet is, hogy az adó által igénybe vett metanyelvi kommentár nem mindenki számára lesz elégséges a megfelelő domén létrehozásához, és további kommentárra lesz szükség. Olyan eset is lehetséges, hogy a hallgató rosszul (nem adekvátan) rekonstruálta a neki szánt információt. Ilyenkor szokás azt mondani, hogy rosszul vagy félreértett. Hasonló a helyzet az írott szövegek esetében is. A fő mondanivalót (a fő információt) kísérő metanyelvi kommentár (magyarázat) esetleg nem minden olvasó számára lesz elégséges ahhoz, hogy ezt rekonstruálja („megértse”). Ezért szokás azt mondani, hogy alig értett valamit belőle vagy egyáltalán semmit sem értett, pedig a szöveget az ismert jelek alkották, és ennek ellenére alig vagy semmit sem tudott memorizálni. Ez azért van így, mert a nyelvi jelek semmilyen tartalmat, semmilyen információt vagy tudást nem is továbbíthatnak (Bańczerowski 2002: 133–42). A feljebb tárgyaltak tükrében világosan látnunk kell, hogy minden kommunikációs aktus kötelezően komoly metakommunikációs erőfeszítést is implicál.

A fő kérdés az, hogy milyen módon manifesztálódik a konkrét nyelvi megnyilatkozásokban, szövegekben a VNyK, és milyen nyelvi elemek hordozzák. Elsősorban a következőkről lehet szó: *grammatikai struktúrákról, szókészletről és frazeológiáról, szintaxisról és a szöveg struktúráiról, szemantikáról, etimológiáról, stilisztikáról, onomasztikáról és a nyelvi etiketről*.

Az a gondolat, hogy a nyelvi rendszer tartalmazza az adott nyelvközösségre jellemző világnézetet, és hogy a grammatika jobban tükrözi a különböző népek szellemi sajátosságait, mint a lexika, Humboldtól származik és tulajdonképpen a mai napig él (Mayenowa 1991: 104–5). A grammatikai rendszer egyrészt bizonyos formát szab a gondolkodásnak, másrészt pedig lehetőséget biztosít a forma megváltozására is. Porzig és Weisgerber munkáinak köszönhetően a szóban forgó kutatásokban a figyelem jogosan a szókészlet elemzésére terelődött át. A szókincs a világ interpretációját rögzítő nyelvnek nagyon fontos komponense. A kutatásokban figyelembe veszik a lexikális-szemantikai mezők felépítését, valamint azt, hogy a szókészlet milyen részei fejlettek különösen, és melyek

vannak kevésbé képviselve az adott nyelvben. Az ilyen jellegű megállapítások alapján következtetni lehet arra, hogy melyek azok a területek, amelyek az adott társadalom életében fontos szerepet játszottak/játszanak, és melyek perifériális jellegűek, illetve melyek azok, amelyek egyáltalán nincsenek képviselve. A világ értelmezésének módjáról (pl. egy konkrét szövegben) tanúskodhat például a létező szinonimák közül történő választás – egy megfelelő alak alkalmazásával lehet valamilyen jelenséget felértékelni, illetve leértékelni (vö. pl.: az eufemizmusokat és a kakofemizmusokat). A jövevényszavak és kifejezések külön kérdést vetnek fel: vajon az átvételük az adott nyelvbe befolyásolja-e, illetve megváltoztatja-e, és ha igen, akkor hogyan az adott valóság fragmentumainak az interpretációját, vagy csak kitöltik a hiányzó elemet (elemeket) a szókincsben, és hozzáidomulnak a világinterpretáció meghatározott módjához (pl.: *vikend*). Előfordulhat, hogy az adott nyelvben megvan az adott fogalmat jelölő szó (kifejezés), amely hiányzik a másik nyelvből, ilyenkor gyakran ezt a szót/kifejezést az idézet segítségével vezetik be a befogadó nyelvbe. Itt elsősorban a nem az anyagi, hanem a szellemi kultúra alkotásairól van szó. Más problémát jelez az idegen eredetű szavak szándékos eltávolítása az adott nyelvből, és a kalkokkal vagy a neologizmusokkal történő behelyettesítés. Ha például valamilyen nyelvben hirtelen elkezd nőni a kalkok, illetve a neologizmusok száma a már funkcionáló kölcsönszavak behelyettesítése céljából, akkor ez a purista vagy a nacionalista ideológia elterjedését jelentheti.

A frazeologizmusok a világ interpretációjáról és az adott nyelvben rögzült emberi értékekről tanúskodnak. A frazeologizmusok olyan tulajdonságokat fejeznek ki, amelyeket relevánsnak lehet tekinteni az adott nyelv- és kultúrközösség számára. A lexikálizált frazeologizmusok korábbi világnézetet jeleznek, amely a régebbi VNYK-t tükrözi.

Érdemes megjegyezni, hogy a világinterpretáció tézisének első képviselői úgy vélekedtek, hogy a VNYK-t legjobban a szintaxis fejezi ki. Itt például a szórendre és a vele kapcsolatos megnyilatkozásokban megjelenő logikai hangsúlyra gondoltak. Ha a nyelvi szabályok nem engedik tetszőlegesen változtatni a mondatrészek pozícióit a beszélő akaratától függően, akkor a nyelvet helyesen használó a szintaktikai szabályok rabjává válik és kénytelen (valószínűleg) a hangsúlynak (nyomatéknak) más módját keresni. Az analitikus alakok is biztosíthatják az interpretáció nagyobb szabadságát. A cselekvő vagy a szenvedő szerkezetek használatának a gyakorisága a jelenségek különböző felfogását jelezhetik azzal, hogy kiemelődik az ágens vagy a tárgy. Az említett problémákhoz kapcsolódik a megnyilatkozás „téma-réma” struktúrája is.

A különböző szövegfajták az adott társadalom organizációjáról, irodalmi hagyományairól, szokásairól stb. tanúskodhatnak. Például a hivatali iratok a társadalom elbürokratizálásáról, a részvétnyilvántás formulái a kötelező etiketről szólnak. A mese vagy a népdal struktúrája adatokat tartalmaz a világnézet módjait illetően. Ez a levelek mintáira is vonatkozik, amelyek bizonyos állandósult formulákat rögzítettek (pl. a levél elején és a végén).

A VNYK rekonstruálása számára nagyon fontos kutatási terület a szemantika. A szavak által jelzett jelentés, a lexikális-szemantikai mezők és a lexika más struktúrái és területei a legteljesebben közvetítik a valóság látásmódját. A lexikális-szemantikai mezők gazdagsága, illetve szegénysége tanúskodhat a valóság egy adott fragmentumának a jelentőségéről az adott nyelvi közösség számára, és e fragmentum megismerésének a fokáról is. Erre a kérdésre a kutatók már korábban is felfigyeltek (vö. pl.: a Sapir–Whorf névvel fémjelzett *nyelvi relativizmus elméletét*), de az ez irányú mélyreható munkák volójában csak a kognitív paradigma megjelenésével kezdődtek. Természetesen az egész szókincs teljes és pontos elemzése (majdnem) teljesíthetetlen feladatnak tűnik, de ez nem jelentheti azt, hogy nem kell törekedni a maximálisan kitűzött cél elérésére.

A szóban forgó problematika a sztereotípiák fogalmával is szorosan összefügg, mivel a nyelvi sztereotípiák fontos szerepet játszanak a VNYK-ban. A sztereotipikus kifejezések bizonyos képet közvetítenek, amely gyakran a nemzeteket, foglalkozásokat, valamint az állatokat és a természeti jelenségeket érinti (Quashoff 1973; Pisarek 1975: 73–8; Bartmiński 1993: 363–87; Bańcerowski 2004: 61–73).

A VNyK rekonstruálását segíthetik az etimológiai kutatások is. A szavak eredetének a vizsgálata lényeges információkat szolgáltathat a VNyK-t illetően. Ki lehet mutatni például, hogy milyen tulajdonságokat vettek valamikor figyelembe az adott név által jelzett fogalom képzésénél. Ez inkább a régebbi VNyK rekonstruálására vonatkozhat, de ennek ellenére utalhat arra is, hogy hogyan formálódott a VNyK, amely a mai nyelvben is tart.

A VNyK-ban fontos szerepet játszik a nyelvi etikett is. Például a napközben használt egyszerű köszönési formulák a különböző nyelvekben azt mutatják, hogy másképpen történik az idő kulturális szegmentálása. A lengyel *dzień dobry* (jó napot) és *dobry wieczór* (jó estét) formuláknak az angolban *good morning*, *good afternoon* és *good evening*, a németben a *Guten Morgen*, *Guten Tag*, *Guten Abend* felel meg. Tehát a lengyel kettőnek az angolban és a németben három formula felel meg. A nyelv illemtani formái az adott nyelvközösségre jellemző világnézetet, bizonyos udvariassági képet közvetítenek.

A fentiek tükrében érdemes említést tenni a kutatók nyelvi/kulturális intuíciójáról. Ezzel kapcsolatban felvetődik a kérdés, hogy valójában mennyire beszélhetünk a világképről és mennyire a nyelvészek nyelvi képéről? Milyen biztosítékok vannak arra vonatkozóan, hogy a szótárakban feltüntetett szó által takart jelentés megfelel az adott időben használt jelentésnek? Mennyire jelölik a szótárak azt, amit szemantikai profilként nevezünk, azaz az adott szó, kifejezés használati terjedelmét stb.? Nyilvánvaló, hogy a kutató nyelvi intuícióját nem lehet sem metodológiai, sem elméleti kritériumnak tekinteni (kizárólag csak az előzetes hipotézis felállításának az alapját képezheti és semmi többet). Az, hogy megvan a lehetősége annak, hogy véleményt szerezhessünk a nyelvhasználoktól, nyilvánvalóan csak a mai nyelv kutatására vonatkozhat. A nyelvész, mint az adott kultúra képviselője és hordozója, tudatosan vagy tudatlanul képvisel bizonyos diskurzust, de mint kutató nem rendelkezhet semmilyen biztosítékkal arra nézve, hogy ismeri a szemantikát, valamint a más diskurzusokban végbemenő szemantizáció módszereit. Ezekkel az információkkal senki sem rendelkezik, mivel ez a nagyság nem adott, tehát kizárólag csak statisztikai jellegűnek lehet tekinteni, amely rekonstruálható (pl. a szövegek vagy a kérdőívek anyagából), de nem létezik, mint valódi objektum. Az interdiskurzus szemantizációinak a módszereit meg kell ismerni, mivel ezek előzetesen senki számára sem adottak. Természetesen ehhez felhasználhatjuk a szótárakat, különösen akkor, amikor már nem léteznek az élő nyelvhasználók, de tudnunk kell, hogy valójában milyen korlátokról van itt szó, tehát mit is tartalmaznak a szótárak, mit tükröznek és mit nem tükröznek. Ezen érdemes elgondolkozni.

A természetes nyelv reálisan csak a konkrét emberi lények tulajdonságaként létezhet. Indokoltnak tűnik tehát a *második valóságnak* és ezen belül a *világ nyelvi képének* a vizsgálata az *idiolektus* szintjén is. Mint tudjuk, az *idiolektusok* és így az egyének *nyelvi világképei* soha nem lehetnek azonosak egymással, de kisebb-nagyobb mértékben hasonlóak egymáshoz, ami azt jelenti, hogy olyan közös invariáns részt fedezhetünk fel bennük, amely az adott nyelvközösséghez tartozó egyének minden *idiolektusában* állandóan ismétlődik. Tehát a nyelvet kétféle módon interpretálhatjuk: (1) az összes *idiolektus* halmazaként, valamint (2) egy bizonyos absztrakciós lingvisztikai konstruktumként. Az utóbbi értelmezés egy önálló absztrakciós létet tételez fel, amely az *idiolektusokhoz* képest elsődleges. Az egyén fölötti értelemben vett nyelvi tudás egy tetszőleges gyűjtő (kollektív) alany közös tudását jelenti. Felmerülhet a kérdés, hogyan lehet meghatározni a gyűjtő alanyok nyelvi kompetenciáját, nyelvi tudását és ez által a *nyelvi világképét* is, amely az egyéni alanyok halmazára vonatkozik.

Úgy tűnik, hogy elkerülhetetlen a feltételezés, hogy az adott nyelvcsoporthoz és kultúrkörhöz tartozó nyelvek, bizonyos nyilvánvaló sajátos eltérések mellett, hasonló módon interpretálják a világot, tehát hasonló *világkép* rögzül bennük. Érdemes lenne kideríteni, hogy például az indoeurópai nyelvek mennyire hasonló módon interpretálják a világot, mire vonatkoznak a hasonlóságok, és vajon azok jelentősek-e. Kétségkívül nagy különbségek mutatkoznak abban az esetben, ha összehasonlítjuk a különböző nyelvcsoporthoz és kultúrákhoz tartozó nyelvekben manifesz-

táladó világgépet. Ezzel kapcsolatban felmerül a világ nyelvi és kultúrképe közötti lefordíthatatlanság kérdése, a világ nyelvi és kultúrképei között tapasztalható ekvivalencia hiánya miatt (Bańcerowski 2004/b: 9–12). Például Amerika eredeti lakosainak a metafizikája több kutató szerint (pl. Peat 1993) holisztikus. A valóságot a folyamatok összefonódásaként észlelik. Az energiák, a szellemek és az ember egymással kölcsönös kapcsolatot teremtenek. Az indián világ a harmónia világa, amelyben a sziklák, a fák, a növények, a csillagok élőlények, és ennek a világnak az ember csak egy részét képezi. Ez a világ állandóan változik, de a ciklikus, nem lineáris idő lehetővé teszi a visszatérést, a megújulást. A mi kultúránkban azonban a világról teljesen más gondolkodási mód honosodott meg. Civilizációnkban az ember a tárgyakból és más objektumokból álló világon kívül helyezkedik el, ezért ezt a világot ellenőrizni és manipulálni tudja. Az embernek a világ legfontosabb, legkövetesebb, legjobb elemeként való értelmezése, tehát a nyelvi antropocentrizmus valószínűleg nagyon sok nyelvre jellemző, de ez idegen az indián kultúrától. Ahogy Gąssowski (1996: 203) írja: „Az indiánoktól eltérően, akik igyekeznek beleolvadni a természetbe, a fehér ember a természetet le akarja igázni, maga alá rendelni, kihasználni, és az Őszövség utasításának megfelelően uralkodni rajta” (ford. B. J.). A Teremtés könyvében a következőket olvashatjuk: „Isten megteremtette az embert, saját képmására alkotta, férfinak és nőnek teremtette. Isten megáldotta őket, Isten szólt hozzájuk: »Legyetek termékenyek, szaporodjatok, töltsétek be a földet és vonjátok uralmatok alá. Uralkodjatok a tenger halai, az ég madarai és minden állat fölött, amely a földön mozog.«” (Biblia 1976: 17). Az indiánok, akik az őket körülvevő világgal teljes harmóniában éltek, ezért nem értették meg az európai telepeket, akik meghódították területeiket, és földtulajdonosoknak nyilvánították magukat.

Az indiánok számára az idő nem a múltból indul ki, és a jelenen át a jövőben folytatódik, hanem örökös körforgásban van. A indiánok a jelenben élnek, és nem a múltban vagy a jövőben. Ahogy Pelletier (1994: 3–9) írja, az indiánok elődei nagyon jól ismerték az olyan fogalmakat mint a nap, a hónap és az év, viszont nem találtak ki heteket, órákat, percekét vagy másodpercekét, mivel ezek nem „szerepelnek” a természetben. Amikor a fehér amerikaiak „az indián idő” kifejezést használják, nem az órák, percek vagy másodpercek jutnak az eszükbe, hanem a pontatlanság. Egyébként, nem csak az indiánok veszik észre, hogy a fehér amerikaiak a jövőben élnek. Tyrmand (1991: 18–9) a következőket írja: „Houstonban nem használják a múlt időt. Elkerülik a jelen időt is. Mindenki kizárólag csak a jövő időt használja. Például: „Ez a bélszín kitűnő” – igyekszem megdicsérni a házigazdát. „Jövőre is ide kell jönnie” – szól nekem. – Csak akkor győződik meg majd arról, hogy milyen bélszín van Texasban...” Whorf (1956) is azt állítja, hogy a hopi indiánok másképpen fogják fel az időt és a teret, mint az indoeurópaiak. Az európaiak megkülönböztetik a múlt, a jelen és a jövő időt, a hopi indiánok viszont az úgynevezett objektív és szubjektív szférát különböztetik meg. Az objektív az, ami megnyilvánult, ami magában foglalja mindazt, ami az érzékszervek számára hozzáférhető, azaz az egész fizikális világ, a múlt és a jelen megkülönböztetése nélkül, de a bármilyen módon értelmezett jövő kizárásával. A szubjektív szféra viszont megkülönböztetés nélkül tartalmazza mindazt, amit mentálisnak nevezünk, ami az észben nyilvánul meg vagy létezik, de talán inkább a „szívben”, ahogy a hopik szeretik, tehát az ember, az állat, a növény, a tárgy szívében, azaz különböző megnyilvánulásaikban, a természet szívében. Ennek a tükrében azt mondhatjuk, hogy az indiánok és a fehérek más időben és más térben élnek (vagy éltek).

Az indiánok másképpen használják a főneveket és az igéket. Az indián nyelvekben nincsenek absztrakt főnevek. Az európai nyelvekben nemcsak a konkrét objektumokat nevezik főnevekkel (pl. *ember, fa, tehén, ló, kő, könyv* stb.), hanem az emóciókat, az érzelmeket (pl. *szeretet, harag, megvetés, gyűlölet* stb.), a jellemvonást (pl. *értelem, őszinteség, becsületesség, felelősség* stb.), az eseményeket (pl. *házasság, születés, halál* stb.), a cselekvéseket (pl. *versenyfutás, mosás, borotválkozás* stb.), a légköri jelenségeket és az évszakokat (pl. *szél, vihar, eső, villámlás, ciklon, tájfun, tavasz, nyár, ősz, tél*), a fizikai jelenségeket és állapotokat (pl. *energia, fény, tehetetlenség* stb.), valamint a betegségeket is (pl. *influenza, malária, torokgyulladás* stb.). Az ilyen esetekben az európai

nyelvekben néha az igei tőből képzett főnevek szerepelnek, például: *az élet, az élmény, a teremtés* stb. Az indián nyelvekben (pl. a hopiban) a főneveket csak a konkrét dolgokra vonatkozóan használják. Minden állapotot, viszonyt, betegséget, légköri jelenséget vagy eseményt igék segítségével fejeznek ki. Az indián nyelvekben az embereket sem nevezik el a főnevekkel; például a micmac nyelvben a feleség az, „*aki a szívedről gondoskodik*”, valakinek a lánya az, „*aki gazdagítja az életedet*”, valakinek a fia az „*aki a szívedet próbára teszi*” (Peat 1992: 11). Ezek a kifejezések a családon belüli relációkat fejezik ki. A fiú az említett nyelvben az, „*aki férfivá válik*”. A haida nyelvben a férfi „*itlingá*”, ami szó szerinti fordításban azt jelenti, hogy „*emberré válni*”. A keresztnevek gyakran nem főnevek, hanem a fentiekhez hasonló egész szintagmák, például olyan keresztnevek lehetnek, mint „*a farkasokkal táncol*” vagy (szó szerinti fordításban) „*az ökölrel áll*” stb.

Az indián világ különbözik az európai világtól a természet fölötti erők és az istenség felfogásában is. Az amerikai indiánok nyelvében az Istent nem főnévvel, hanem igével fejezik ki. Az Isten a folyamatot, a viszonyt, az alaktalan és nem nélküli élő létet jelenti, amely nemcsak az objektív, hanem a szubjektív szférában is érzékelhető. Az európai nyelvekben és kultúrában viszont az Istent személynek képzelik el (lásd a feljebb szereplő, a Teremtés könyvéből vett idézetet).

Érdeemes észrevenni, hogy az alanytalan mondatok a magyarban hasonlítanak az indián nyelvművekre, például: (1) *Láttam, hogy verekedtek*; (2) *Ellopták az autóját*; (3) *Esik*; (4) *Havazik*; (5) *Villámlik*; (6) *Dörög*; (7) *Szúr a tudómben*; (8) *Émelyít*; (9) *Ezzel a tollal jól lehet írni*. A (2)–(9) példák azt mutatják, hogy az általuk leírt helyzeteken az ember nem uralkodik, ezért úgy tűnik, hogy az alanytalan mondatok formája és tartalma közötti viszony kevésbé önkényes, mint az alanyt tartalmazó mondatok esetében. Másképpen fogalmazva azt mondhatjuk, hogy az alanytalan mondatok pontosabban írják le a szituációkat, mint az alanyos mondatok, ezenkívül az emberi kontroll hiányára is rámutatnak.

Az indián nyelvek kutatói (pl. Whorf 1956) azt állítják, hogy ezek a nyelvek jobban képesek tükrözni a fizikai jelenségeket, mint például az angol nyelv. Kiderült, hogy az angol nyelv a fizikusok számára túl szegény igékben, ezenkívül meghamisítja a valóságot azáltal, hogy a folyamatok és állapotok kifejezésére a főneveket használja. Az indián nyelvekben hiányoznak az absztrakt főnevek és az állapotokat, folyamatokat, jelenségeket igékkel fejezik ki; ennek következtében a fizikát például jobban meg lehet fogalmazni ezekben a nyelvekben, mint az angolban.

Az európai nyelvekre nem „fordítható le” az indiánok hallgatása sem, amely az egyensúlynak a jele, a beszéd viszont veszélyes adomány. Tehát a hallgatás nemcsak bizonyos szituációkban általánosan elfogadott viselkedési mód, hanem kívánatos és nagyra becsült emberi tulajdonság. A beszéd közbeni hallgatás a beszélgető partnerünk iránti tisztelet megnyilvánulása nem úgy, mint a mi civilizációnkban, ahol a hezitálásnak, a nem tudásnak, a bizonytalanságnak vagy a lassú észjárásnak a jele. Ahogy Danuta Stanulewicz írja, a nyugati apacsok tartózkodnak a beszélgetéstől az olyan szituációkban, amikor ismeretlen személyekkel találkoznak, amikor a fiatalok udvarolnak egymásnak, amikor a gyerekek, akik otthonuktól távol eső városokban tanulnak, hosszú idő után hazajönnek a szüleikhez, amikor megsértik őket, amikor egy társaságban vannak olyan emberekkel, akik közeli rokonuk halálát gyászolják, vagy közelükben gyógyítás alatt álló személy van (Stanulewicz 2000: 225). Civilizációs körünkben a hallgatás egy ismeretlen társaságban talán természetes, de nem mindenhol az, így például egy baráti összejövetelen nem. A régen nem látott ismerőssel vagy rokonnal való találkozás soha sem történik üdvözlés nélkül, amely után sűrűn következnek a kérdések és a válaszok. A hallgatás a gyász alkalmából nálunk is elfogadott, de az apacsoknál ebben a szituációban azt jelenti, hogy ne nyilvánítsunk részvétet. Amikor egy fiatal fiú és egy lány együtt járnak, lehet, hogy az ismeretség elején bizonyos helyzetekben hallgatnak is, de ez nem általánosan érvényes. Általában sokat beszélgetnek, hogy minél jobb benyomást keltsenek egymásban. Amennyire bizonyos szituációkban a hallgatás nálunk is kívánatos és elvárható, ugyanúgy a túlzott beszédesség is lehet negatív, olyannyira, hogy az olyan szavak, mint *hallgatag, szóltan, szűkszavú, mogorva* stb. egyértelműen negatív asszociációkat ébresztenek.

A fentiekből láthatjuk, hogy a világ képe az indián és az európai nyelvekben teljesen különböző: eltérő az idő és a tér felfogása, különböző a főnevek és az igék használata, valamint a természet fölötti jelenségek nyelvi kifejezése stb. Az indián nyelvek jobban, pontosabban adják át a fizikai jelenségeket, mint az európai nyelvek. Az indiánok és a tudósok közötti párbeszédnek résztvevői azt állítják, hogy azt, amit a mai fizika felfedez vagy az egyes teológusok hirdetnek, az indiánok nyelvükön keresztül már régen ismerték (Peat 1993).

Abból az elgondolásból kiindulva, hogy a nyelvtudománynak egy sajátos, azaz egyértelműen meg nem határozható kutatási tárgya és kivételes státusza van az emberről és a kultúráról szóló tudományok körében, úgy gondoljuk, hogy a teljes autonómiára irányuló törekvések nem indokoltak, és nem segítik a nyelv lényegére, alapjaira, funkcióira, az emberrel, a társadalommal, valamint a nyelven kívüli valósággal és kultúrával való szoros kapcsolataira vonatkozó tudásunk elmélyítését. Egyes kutatók szerint itt az ideje, hogy a nyelvtudomány lemondjon az emberről és a kultúráról szóló más tudományokkal szemben tanúsított egocentrizmusáról (Gawroński 1984: 158; Grucza 1983: 9–11). Ha a nyelvet az ember konstitutív tulajdonságaként, a kultúra legfontosabb termékeként, az ember és a társadalom által a külső világról megalkotott kép és létrehozott kultúra „rögzítőjeként” és továbbítójaként tekintjük, akkor a nyelvtudomány előtt új kutatási területek nyílnak meg, amelyek elősegíthetik a nyelv státuszát, genezisést, természetét, tárgyát, a kulturális antropológiában és a kultúra filozófiájában elfoglalt helyét, valamint más antropocentrikusan orientált tudományokkal való kapcsolatait feltáró új adekvátabb és termékenyebb leírási módszerek megjelenését. Így a nyelvtudományt interdiszciplináris tudománynak kell tekinteni, amely fő feladatul tűzi maga elé **az ember és a társadalom megértését**, és nem csak a nyelvi szövegek elemzésével, valamint az absztrakt modellek gyártásával foglalkozik, amelyek gyakran csupán intellektuális játékra emlékeztetnek.

SZAKIRODALOM

- Anusiewicz, Janusz 1994. *Lingwistyka kulturowa*. Zarys problematyki. Wrocław.
- Awdziejew, Aleksy 1983. Kласыfikacja funkcji pragmatycznych. *Polonica IX*.
- Bańcerowski, Janusz 1998. A hallgatás mint nyelvészeti kérdés. *Nyr.* 4.
- Bańcerowski, Janusz 1996. A valóság nyelvi kategorizálásáról. (Adalék a nyelvi szemantika elemzéséhez). *Nyr.* 1. 67–70.
- Bańcerowski Janusz 1998. A kommunikációs grammatika perspektívái. *Nyr.* 3. (Másodközlés: *A Tudomány Egésze*. A magyar tudomány tudománpedagógiai szemléje. [Válogatta és összeállította: Zsolnai József]. Nemzeti Tankönyvkiadó, Veszprémi Egyetem Pedagógiai Kutatóintézete (Pápa). Arcanum. PC CD-ROM.)
- Bańcerowski Janusz 2000. A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései. Nyomárkay István (szerk.): ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet, Lengyel Filológiai Tanszék.
- Bańcerowski Janusz 2002. A természetes nyelv fogalma a nyelvtudományi paradigmák tükrében. *Nyr.* 2.
- Bańcerowski Janusz 2004a. Etnonímák mint sztereotípusok a magyar és a lengyel nyelv frazeológiai kapcsolatainak és közmondásainak tükrében. In: Fórián Éva (szerk.): *Multikulturalitás, nemzeti identitás, kisebbségek Magyarországon és Lengyelországban*. Nyelv – Irodalom – Kultúra. Debreceni Egyetem. Debrecen.
- Bańcerowski Janusz 2004b. Néhány megjegyzés a világ nyelvi képei közötti eltérésekről. In: Navracscics Judit–Tóth Szergej (szerk.): *Nyelvészet és Interdiszciplináritás*. I. Szeged: Generalia, Veszprém.
- Bartmiński, Jerzy–Panasiuk Jolanta 1993. Stereotypy językowe. In: Jerzy Bartmiński (szerk.): *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*. II. Współczesny język polski. Wrocław.
- Bartmiński, Jerzy (szerk.) 2003. *Język w kręgu wartości*. Studia semantyczne. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. Lublin.
- Bartmiński, Jerzy (szerk.) 2004. *Językowy obraz świata*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. Lublin.
- Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás. Szent István Társulat. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. Budapest. 1976.

- Gawroński, A. 1984. *Dlaczego Platon wykluczył poetów z Państwa? U źródeł współczesnych badań nad językiem*. Warszawa.
- Gipper, Helmut—Schwarz Heinrich 1962. *Bibliografisches Handbuch zur Sprachinhaltsforschung*. Köln – Opladen.
- Gipper, Helmut 1978. Sprachliches Weltbild, wissenschaftliches Weltbild und ideologische Weltanschauung. In: von J. Zimmermann (szerk.): *Sprache und Welterfahrung*. München.
- Grucza, Franciszek 1983. *Zagadnienia metalingwistyki*. Warszawa.
- Gąssowski, J. 1996. *Indianie Ameryki Północnej od początków po wiek XIX*. Wyższa Szkoła Humanistyczna w Pułtusku i Wydawnictwo TRIO. Warszawa.
- Humboldt, Wilhelm 1949. Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluß auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts. In: *Über die Kawisprachen auf der Insel Jawa (1836–1840)*. Gesammelte Schriften. Berlin. 1907. Bd. 6. (Újabb kiadás: Darmstadt.)
- Jäkel, Olaf 1997. *Metaphern in abstrakten Diskurs-Domänen. Eine kognitiv-linguistische Untersuchung anhand der Bereiche Geistestätigkeit, Wirtschaft und Wissenschaft*. Europäischer Verlag der Wissenschaften. Frankfurt am Main.
- Krapiec, Mieczysław 1985. *Język i świat realny*. Lublin.
- Lévai Béla (szerk.) 2004. *Alapinformáció és metainformáció*. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen.
- Mayenowa, Maria Renata 1991. Język. In: Antonina Kłoskowska (szerk.): *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*. I. Pojęcia i problemy wiedzy o kulturze. Wrocław.
- Nyomárkay István 2000. A világ nyelvi képe az idegen szavak tükrében egy horvát drámában és magyar fordításában. *Nyr.* 124. 487–94.
- Peat, D. 1992. *Dialogues between Indigenous and Western Scientists*. Kalamazoo. Michigan: The Fetzer Institute.
- Peat, D. 1993. *The Indigenous American – Western Circle*. Kalamazoo. Michigan: The Fetzer Institute.
- Pelletier, W. 1994. *Indiański czas*. (Ford. Marek Maciołek.) „Tawacin” 28.
- Pisarek, Walery 1975. Wyobrażenia o polskich typach regionalnych. „*Zeszyty Prasoznawcze*” XVI/1.
- Quasthoff, Uta 1973. *Soziales Vorurteil und Kommunikation. Eine sprachwissenschaftliche Analyse des Stereotyps*. Ein interdisziplinärer Versuch im Bereich von Linguistik, Sozialwissenschaft und Psychologie. Frankfurt am Main.
- Stanulewicz, D. 2000. Nieprzetłumaczalność światów: indiańskie i europejskie opisy rzeczywistości. In: W. Kubiński–O. Kubińska–T. Z. Wolański (szerk.): *Przekładając nieprzekładalne... Wydawnictwa Uniwersytetu Gdańskiego*. 219–29. Gdańsk.
- Taylor, John R. 1995. *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory*. Oxford University Press.
- Weisgerber, Leo 1951/52. Der deutsche Sprachbegriff. „*Wirkendes Wort*”. 1. Sonderheft.
- Whorf, Benjamin Lee 1956. *Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*. Ed. by J. B. Carroll. Cambridge Massachusetts: The M.I.T. Press.

Bańcerowski Janusz

SUMMARY

Bańcerowski, Janusz

The linguistic, scientific and cultural images of the world as components of a second reality

The *general image of the world* of which the *linguistic image of the world* constitutes an integral part is a collective construct of the given communicational community, representing a *second reality* in addition to the *first (objective, physical) reality*. This means that the first reality serves as a basis for the creation of the second that is manifested in various semiotic phenomena, including linguistic texts, messages, etc. In that sense, the second reality is a *meta-image* of the first, given that it has been created by humans according to their *world view* and that it never reflects an isomorphic and full image of the first reality.

The second reality includes the *linguistic, scientific, and cultural* images of the world. Natural language forms its image of the world according to its own regularities. The scientific and cul-

tural images of the world can only come into being after the linguistic image of the world has taken shape, that is, after some language has been acquired. This means that language is primary and basic compared to any construct that human intellect may create, and also that it makes it possible for various other phenomena having to do with learning about the world, referring to a subjective interpretation of the world, to be superposed on it.

The main issue is in what ways the linguistic image of the world is manifested in concrete linguistic utterances or texts and what linguistic items carry it. Above all, the following things may be involved: grammatical structures, word stock and phraseology, syntax and text structure, semantics, etymology, stylistics, onomastics, and linguistic etiquette.

In this paper, the author makes certain remarks concerning the mutual untranslatability of the linguistic and cultural images of the world, that is, the lack of equivalence between those two types of images. By way of illustration, the image of the world that certain groups of American Indians have created is discussed.